

Reeks Spirituele Meesters

RAINER MARIA RILKE

De niet verhoorde liefde

Opgedragen aan

*Pierre Jacerme die me aanzette tot het lezen van
Les Cahiers de Malte Laurids Brigge.*

*Hadrien France-Lanord met wie ik, in vriendschappelijk
genot, Rodin gelezen heb.*

Reeks Spirituele Meesters

RAINER MARIA RILKE

De niet verhoorde liefde

Fabrice Midal

CARMELITANA

© Carmelkana, Gent (www.carmelitana.be)

ISBN: 978-949-243-40-36

Wettelijk Depot: D/2016/0770/04

Oorspronkelijke titel: Rainer Maria Rilke, L'amour
inexaucé (Editions du Point, Paris)

Vertaling: Lieven Vanderbrugghen

Vormgeving en cover: Press Point.be, Deinze

Druk:

Inhoud

Voorwoord	7
1 De dood in tijden van verwoesting	17
2 De godsdiensten vergunnen het ons niet meer de ontzaglijkheid, waar ons hart naar hunkert, te bereiken	27
3 Het geheim van de arbeid	41
4 Heldhaftigheid	47
5 De liefde	59
6 De eenzaamheid	69
7 Poëzie: een ‘vrij en beslissend ja aan de wereld’	75
Gebruikte vertalingen	87

Voorwoord

‘Door zijn verzet, d.w.z. uit noodzaak, d.w.z. als tegengif voor onze tijd, kon Rilke niet anders dan juist in de schoot van deze tijd geboren worden. Voor onze tijd is Rilke er even nodig als de priester op het slagveld.’

Marina Tsvetaeva, *Vivre dans le feu*.

Rainer Maria Rilke is voor de 20ste eeuw de dichter der dichters. De dichter bij uitstek. De man die geheel geleefd heeft in en van de poëzie. Edmond Jaloux¹, die hem ontmoet heeft, schetste van hem een portret dat ons kan helpen om te begrijpen wat deze roeping tot

1 Franse schrijver en literatuurcriticus (1878-1949) die Rilke bekendheid bezorgde in Frankrijk. (Nvdr)

dichter inhoudt: 'Van bij de aanvang van mijn gesprek met hem, leek het alsof ik voor de eerste keer met een dichter sprak. Dit wil zeggen dat de andere dichters die ik benaderd had, hoe groot ze ook waren, slechts dichters waren vanuit hun hoofd. Buiten hun werk als dichter leefden ze in dezelfde wereld als de mijne, bestaande uit dezelfde mensen. Naarmate daarentegen Rainer Maria Rilke aan het woord was, ontkwam ik aan de hel van de logica, aan het labrynt van het haalbare. In zijn aanwezigheid ontsnapte ik aan deze meanders zonder doel. Met hem kwam ik ergens aan'². Er bestaat een uitgebreide literatuur waarin van Rilke gewag wordt gemaakt, alsof alle getuigen die hem ontmoetten dit gebeuren - een ontmoeting met de poëzie in persoon - niet voor zich konden houden.

Luisteren naar Rilke is binnengaan in de klank van de poëzie zoals we deze eigenlijk niet meer vermogen te beluisteren. Voor hem is poëzie geen beroepsbezigheid, geen culturele of esthetische aangelegenheid. Zij is een manier van in-eeunklank-zijn-met, waardoor de *intensiteit* die eigen is aan wat dan ook voelbaar wordt.

Een dichter is voor alles iemand die het woord beluistert buiten de gebruikelijke manier waar er mee wordt omgegaan en die voor dit woord geen enkel aanvoelen heeft. De dichter breekt het woord open tot op de dimensies van het onzichtbare. Het wil de contingenties

2 Edmond Jaloux, *Rainer Maria Rilke*, Paris, Émile-Paul Frères, 1927, pp. 41 e.v.

van tijd en ruimte overstijgen, omdat wij de werkelijkheid gewoonlijk reduceren tot instrumenten ten behoeve van onze grove en voorbijgaande opwellingen en van de logica van onze petieterige berekeningen.

Plato heeft de opdracht van de dichter in zijn dialoog *Ion* adequaat weten te omschrijven. In tegenstelling tot wat wij vandaag zo vaak denken, brengt de dichter niet zijn subjectiviteit onder woorden, getuigt hij niet van zijn eigen opvattingen. Als een 'boodschapper van de goden' luistert hij naar hen, draagt hij hun boodschap uit en licht hij deze toe. Wanneer hij van het tijdsgezicht waarin hij leeft de urgentie aanvoelt, wijst hij op een reële mogelijkheid om te leven in de hervonden immensiteit. Bijgevolg is poëzie niet bedoeld om ons te vermaken, ons te ontspannen, als hulpje om na te denken over onze tijd. Poëzie verwijst naar het meest urgente, het meest intense, het meest reële.

Poëzie is geenszins vertroosting.

Integendeel. Ze duwt ons verder de beproeving in, want alleen, daar, voelt zij het heil aan.

Rilke zegt dit onomwonden in *Das Testament*: 'Wat zou er aan het einde nuttelozer zijn voor mij dan een vertroost leven'³? Indien we er enkel op uit zouden geweest zijn ons tegen alles te verzekeren, dan zouden we van het bestaan niet veel begrepen hebben. 'De

3 *Le Testament*, Paris, Seuil, 1983, p. 54.

dichter daarentegen houdt het vol in de zwaarte; en het werk waaraan hij zich wijdt is juist *spanning* en geen *uiteindelijke zekerheid*⁴. Onze 'angst voor het ondoordringelijke heeft niet alleen het bestaan van de enkeling armer gemaakt, ook de intermenselijke betrekkingen zijn erdoor ingeperkt en als het ware uit de rivierbedding van oneindige mogelijkheden gelicht om te worden gedeponerd op een braakliggende oever, waar niets gebeurt'⁵. De dichter deinst niet terug voor het onverklaarbare - hij gaat het waardig binnen.

Verre van zich te verliezen in droombeelden en veiligheid te zoeken, ziet hij het onbekende onder ogen - het onbekende dat op ons overkomt, dat ons aangrijpt en overvalt.

Dit onbekende is vooreerst het duistere dat elk tijdsgewricht in zich draagt, dat het leven onmogelijk maakt en alles wat we doen belemmert. Getuigen die een dergelijke strijd aangaan, zijn zeer zeldzaam - die afstand weten te nemen van een gebeurtenis en van de geborneerdheid van ideologische gevechten om slechts dauw oogsten. Het zijn vooral dichters als Franz Kafka of Marcel Proust, enkele geïsoleerde denkers als Simone Weil of schilders als Matisse of Braque die erin geslaagd zijn in hun tijd een bestemming op het spoor te komen - zelden echter de filosofen en nooit de intellectuelen die geen voeling

4 *Sur le jeune poète*, in *Oeuvres I*, Seuil, 1966, p. 347.

5 Rainer Maria Rilke. *Brieven aan een jonge dichter* (vertaald door Theodor Duquesnoy), Balans, Amsterdam, 1998, p. 44.

hebben met de hun onmiddellijk omringende werkelijkheid. Een les waarover kan worden nagedacht...

Rilke leert ons dat de dichter een echte ziener is, omdat hij beschikt over voelhorens waarmee hij het onzichtbare weet in te schatten en hij zich stort in het verleden en de toekomst, in de dood en het leven. Een dichter lezen maakt dat je het leven verder aankunt.

In 1904, op negenentwintigjarige leeftijd, komt hij aan in Parijs, waar hij verblijft tot 1910. Hij redigeert er een vreemd werk, *De aantekeningen van Malte Laurids Brigge*, een neerdaling ter helle, een van de meest aangrijpende werken van de twintigste eeuw. Het blijft tot op vandaag even indrukwekkend als toen het geschreven werd. Zoals Orpheus staat de dichter voor de opgave de dood en de angst te doorstaan. Onze opgave! De opgave die zich ook tot ons richt! Poëzie die niet liegt, reikt tot dat punt. Voor Rilke, net als voor Nietzsche met wie hij op menig punt zo verwant is, moet je komaf maken aan valse troost.

Rilke heeft zijn leven doorgebracht als dichter, om voor de hedendaagse mens een weg te vinden, een reële weg. Want de reeds gebaande wegen, aangelegd door mensen van vroeger, zijn doodlopende straatjes geworden: 'Onze tradities hebben opgehouden richtinggevend te zijn, het zijn dode takken geworden die niet meer gevoed worden door de kracht van hun wortels'⁶.

6 *Lettre à Lisa Heise*, in *Oeuvres III*, Seuil, 1976, p. 433.

Rilke gaat de strijd aan met het einde van de traditie, waarvan de inhoud is ‘verhard tot afgekoelde klonters’⁷.

De geïnstitutionaliseerde en zichzelf herhalende godsdienst, beweert hij, is een dood ding. Heeft waarachtige godsdienstigheid zich trouwens ‘in het leven ooit anders dan in onverwachte en onuitsprekelijke gedaante aangediend, niet vooraf gepland’⁸? Welnu, vandaag is er enkel nog plaats voor het organiseren van alles – maar niet voor het ongekende. Enkel de poëzie is vandaag nog het meest heldhaftige avontuur. Zij alleen voert ons binnen in het ‘risico’. We moeten Rilke zien als een *moderne* ridder die erin geslaagd is de heldendaad van Yvain of Erec weer op te nemen.

Als ridder weigert Rilke evengoed de verwachting van een hiernamaals dat de mensen aanspoort hun blik van de aarde af te wenden; vervolgens de profanatie van de dood waaraan het hedonisme van onze tijd zich schuldig maakt; tenslotte de vertechnisering die respectloos de werkelijkheid verkracht. Hij treedt ‘het gapende gevaar’⁹ tegemoet, de liefde die er niet op uit is erkend te worden, maar te weerklinken in haar grootste intensiteit. Aan de schilder Sophie Giauque schrijft hij vanuit Zwitserland, waar hij als uitwijkeling tot aan zijn dood

7 *Enseignements religieux*, in *Œuvres en prose*, Paris, Gallimard, reeks ‘La Pléiade’, 1993, p. 968.

8 *Ibid.*

9 *Rainer Maria Rilke. Nieuwe gedichten* (vertaald en toegelicht door Peter Verstegen), Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 2010, p. 180.

in 1926 verblijft: 'Op ons rust de verantwoordelijkheid voor de transmutatie, de verrijzenis, de transfiguratie van alle dingen. Hoe zouden we immers het zichtbare kunnen verdragen en hoe het kunnen redden, als het niet was via de taal van de afwezigheid, van het onzichtbare? En hoe kunnen we deze taal die sprakeloos wil blijven niettemin spreken, dan door haar hartstochtelijk te zingen, zonder de minste aandrang begrepen te willen worden'¹⁰? Dergelijke taal is die van de liefde, van een liefde die niemand wil horen en die het christendom, volgens hem, onmogelijk heeft gemaakt.

Rainer Maria Rilke heeft het luisteren naar het heilige en de bekommernis voor een weg die erheen leidt, weten te bewaren, wel wetend dat geen enkele bekende weg ten volle kon beantwoorden aan onze diepste verwachting. Hij heeft de beproeving van de dood van de God van de metafysica weten te doorstaan, zonder het minste ressentiment, maar gedreven vanuit de volmaaktste poëtische urgentie. Daarom ontwerpt hij een van de grote spirituele wegen van onze tijd.

Het ongeluk wil echter dat men de dichters opgesloten heeft binnen de grenzen van de literatuur en de literatuur op haar beurt binnen die van de culturele productie. Bijgevolg kan het bijna vreemd lijken zich in te spannen, zoals wij het hier aan het doen zijn, om met de grootst geduldige drang te luisteren naar een dichter om bij hem soelaas te vinden.

10 [De auteur geeft geen verwijzing, nvdr]

Een ander facet van hetzelfde ongeluk is dat de term 'spiritualiteit' zo erg verminkt is, dat hij voor hen die vandaag de volle omvang van de werkelijkheid weigeren, begrepen wordt als dromerij.

Rilke behoedt ons voor deze twee impasses. Hij is een dichter die opgewassen is tegen de uitdagingen van het leven van alledag en blijkt geeft van standvastigheid en trouw tot in de kleinste details, op zoek naar de grote eenheid waar hoog en laag, mislukking en welslagen, poëzie en leven, hemel en hel, leven en dood niet langer gescheiden zijn. Rilke lezen is zich inspannen om deze primordiale eenheid te vinden. Het is een immense en moeilijke opdracht. Omdat ons leven zo gefragmenteerd is geraakt - omdat het ene gevoel het andere verdringt, omdat alles gescheiden is en naast elkaar voort bestaat, omdat niets nog in stilte geschiedt - daarom wijst Rilke de bron die laaft en die het leven de oorspronkelijke eenheid teruggeeft, om ons uiteindelijk weer te verbinden met de hele kosmos.

Als Rainer Maria Rilke een spirituele weg opent, is het helemaal niet om ons er toe aan te zetten het 'hier' te verwaarlozen, maar omdat zijn blik in staat is de onze te bevrijden uit alles wat hem verduistert, afsluit en schrik inboezemt. In haar ontroerende *Souvenirs sur Rainer Maria Rilke*, vertrouwt de Prinses de la Tour et Taxis ons over hem die ze altijd Seraphico noemt, het volgende toe: 'Nooit heb ik zo van een reis genoten dan toen ik het geluk had te reizen in het gezelschap van Seraphico. Hij zag niet enkel alles, maar zijn waarneming was altijd

zonderling, totaal verschillend van die van de gewone sterveling. Het sneed me soms de adem af, maar vervolgens kon ik niet meer uitmaken wat ik het meest bij hem moest bewonderen: de blik van de dichter op de uiterlijke vorm of zijn inwaartse blik¹¹. Vanzelfsprekend zijn deze beide manieren van authentiek artistiek kijken niet te scheiden.

Hier doemt echter het torenhoog risico op van een misvatting. Kunst is geen nieuwe religie. Beweren dat de poëzie de plaats is waar het menselijk avontuur tot zijn vervulling komt, buiten de reeds bekende wegen en conventies, en dat dit een uiterst risicovol gebeuren is, mag geenszins leiden tot het artistiek-religieus misverstand waarbij de kunstenaar zijn eigen persoontje ten tonele zou voeren of de bedienaar van zijn eigen religie zou zijn. Integendeel, Rilke heeft het over het loslaten van een ervaring die ten onrechte opgevat wordt als een episode uit het persoonlijk leven van een lyrisch begaafd mens. Hij beoogt de ‘ontsluiting van de innerlijke dimensie van de wereld’¹². Rilke hield niet op te insisteren op het feit dat er enkel van poëzie sprake is, wanneer zij de dimensie raakt die een boeddhist het ‘waarmerk van het niet-ego’ zou noemen. ‘Overall, zegt hij daarom, waar sprake is van menselijke grootheid, eist deze dat men het eigen gelaat verbergt in de schoot van een alomvattende en naamloze grootheid’¹³.

11 Princesse De la Tour et Taxis, *Souvenirs sur Rainer Maria Rilke*, Paris, Émile-Paul Frères, 1936, pp. 51 e.v.

12 Harine Winkelvoss, *Rainer Maria Rilke*, Paris, Belin, 2006, p. 144.

13 *Auguste Rodin*, in *Oeuvres I*, op. cit., p. 455.

Waar de godsdienst gefaald heeft door alleen maar het verleden in stand te houden precies omdat het verleden is, door het instituut dat zich nestelt in zichzelf te verkiezen boven zijn geheime en niet te vatten bron, keert de dichter zich in een gevaarlijke beweging naar de instantie die alles aandrijft en van waaruit iets nieuws begint:

*'Ik kan me geen gelukkiger bedrevenheid voorstellen
dan deze:
een beginneling worden,
iemand die als eerste een woord schrijft
na het beletselteken
dat er al eeuwen staat'¹⁴.*

14 *Notes sur la mélodie des choses*, in *Œuvres en prose*, op. cit., p. 667.

1

De dood in tijden van verwoesting

Onze tijd wordt gekenmerkt door de ontkenning van de dood, door de weigering van de stilte, door de onmogelijkheid om alleen te zijn. In een van de Sonnetten aan Orpheus, schrijft Rilke:

*‘Niet is het lijden verstaan,
niet is de liefde gedaan
wat in de dood ons verbant,
blijft steeds onveilig’¹⁵.*

15 *De sonnetten aan Orpheus* (I, 19) (vertaling W. Blok), Ambo, Baarn, 1984.

Rilke kijkt recht in de ogen van de nood van zijn tijd, een vertechniseerde wereld waar dingen en mensen ertoe veroordeeld zijn hun wezensaard te verliezen. Hij wijst met de vinger op een tijdsgewricht, waar de mens niet meer ontvankelijk is voor de diepere betekenis van het lijden en zijn waarde als sterfelijk wezen uit handen heeft gegeven. De beschrijvingen van de hospitalen in De aantekeningen van Malte Laurids Brigge, waar de mensen van hun eigen dood beroofd worden, zijn hiervan aangrijpende illustraties.

De dood is geen geheimzinnige macht, niet de vijand van het leven, zegt Rilke ons. De dood is de overzijde van het leven die niet naar ons toegekeerd is. Onze opdracht bestaat erin de dood tot de onze te maken zodat hij tot een vertrouwde aanwezigheid wordt om zo ons bestaan zijn ware gestalte te geven. Wie de dood verloochent, doet onrecht aan de grenzeloosheid die de zijne is.

‘Want, Heer, de grote steden zijn
verloren en vervallen.
De grootste lijkt gevlucht voor vlammen, -
er is geen troost die hij kan troosten.
Haar korte uren zijn geteld.
Daar leven mensen, leven slecht en moeizaam
in diepe kamers, bang voor elk gebaar,
nog banger dan een kudde lammeren,
en buiten waakt en ademt daar je aarde,
zij leven er en weten het niet meer.
Daar groeien kinderen in trapportalen
die altijd in dezelfde schaduw staan.
Zij weten niet dat buiten bloemen roepen

op dagen van geluk en wind en ruimte, -
en moeten kind zijn en zijn treurig kind.

Daar bloeien meisjes op voor 't onbekende
met heimwee naar de rust van kinderjaren.
Maar wat ze vurig zoeken is er niet.
Ze huiveren en sluiten zich alweer.
Ze dragen in verborgen achterkamers
de uren van ontgoocheld moederschap,
de lange nachten van het willoos klagen,
de koude jaren zonder strijd of kracht.
En in het duister staan de dodenbedden.
Ze sterven langzaam, sterven als geketend,
en zijn dan als een bedelaarster weg¹⁶.

'Daar is het dat, kleurloos en doodsbleek,
mensen leven die sterven,
verwonderd over het harde leven
in deze wereld.
En niemand ziet de gapende grijns
die weleens een zachte glimlach was
tijdens naamloze nachten.
Ze dolen rond, van hier naar daar,
beschadigd door de last
van uitzichtloze onderworpenheid
aan zinloze dingen.
Hun kleren hangen verkleurd om hun lijf,
hun mooie handen zijn oud voor hun tijd.

16 Rainer Maria Rilke. *Het getijdenboek* (Verzameld en vertaald door Piet Thomas), Ten Have, Baarn, 2004, p. 103.

De menigte duwt hen achteloos opzij,
niemand die hen ontziet,
hoe weifelend en zwak ze ook zijn, -
alleen enkele schuwe thuisloze straathonden
lopen hen voor een ogenblik zwijgend achterna.
Aan duizend kwelgeesten zijn ze overgeleverd;
toegeschreeuwd door de klokslag van elk volgend uur.
Eenzaam waren ze rond bij hospitalen,
angstig wachtend tot men hen binnenlaat.
Daar huist de dood. Niet de dood wier groet
hen in hun kindertijd wonderbaarlijk heeft aangeraakt, -
maar, zoals men hem dáár begrijpt: de geringe dood;
hun eigen dood hangt er, groen en zuur,
als een vrucht die in hen nooit tot rijpheid kwam¹⁷.

‘O Heer, geef ieder mens zijn eigen dood.
Het sterven dat juist uit het leven groeit
waarin hij liefde ervaren heeft en zin en nood¹⁸.

‘Wij zijn slechts schors en blad.
De grote dood die elk mens in zich draagt,
ziehier de vrucht waarrond alles draait.
Voor hem is het dat meisjes ontwaken,
voor hem dat ze, als een boom,
uit een luit tevoorschijn komen.
Voor hem dromen jongens ervan ooit een man te zijn,

17 *Le Livre des Heures. III. La livre de la pauvreté et de la mort*, in *Oeuvres II*, pp. 113v.

18 *Het getijdenboek* (Ten Have), p. 105.